

NEOLİTİK DEVRİM'İN BİR GÖSTERGESİ OLARAK ÇÖMLEKÇİLİK

Muammer ÇAKI*

Araştırmacılar, insanoğlunun yüzbinlerce yıllık serüveninde edindiği kültürü, çok kısa bir zaman diliminde onunla kıyaslanmayacak bir düzeye sıçratan adıma “Neolitik Devrim” adını vermişlerdir. Gerçekten de insanın yerleşik tarıma ve hayvancılığa geçişi büyük bir devrimdir. Çünkü insan topluluklarına düşünemeyecekleri miktarda bir besin bolluğu ve zenginliği sağlamıştır. Bunun yanı sıra insanlara, karınlarını doyurmanın yollarını aramanın dışında “boş zaman”lar yaratmıştır. İnsan toplulukları da bu boş zamanlarında akıllarını, gözlemlerini ve becerilerini birleştirerek yaşam kültürünü zenginleştirecek birçok araç, gereç ve buluş yapabilmıştır. Çömlekçilik ve seramik de bu uğraşlardan birisidir. Günlük yaşamsal ihtiyaçlar ile kesinkes bağlantılıdır. Ayrıca seramik, piştikten sonra dönüşüm göstererek, eski malzemedan tamamen farklılaşan özelliğiyle, insanın doğadaki maddelerden yarattığı “doğada hazır bulunmayan ilk maddedir”.

Çömlekçilik, gel geç ekim, hayvan evcilleştirme, gibi nispeten yüksek teknik ve yöntemler insanlığı daha önce görülmeyen bir üretime ve üretim biçimine kavuşturmuştur. Paleolitik çağda doğada bulduğu hayvanları avlayıp, bitkileri toplayarak yaşamını sürdüren insan, neolitik devrimle beraber yaşamını bugünkü anlamıyla sahici üretime dayandırmıştır.

Araştırmacılar yerleşik düzene geçişin ilk örneklerinin Yakındoğu’da görüldüğü üzerinde hemfikirdirler. İlk kez kültüre alınan buğday ve arpanın yabanıl ataları ve evcilleştirilen koyun, keçi, domuz gibi hayvanlar Yakındoğu’da bol miktarda bulunmaktaydı. Mellaart

* Öğretim Grv., Anadolu Üniversitesi. Güzel Sanatlar Fak., Seramik Bölümü.

(1988:9); “tarım ve hayvancılığın kökenleri, bu bitki ve hayvanların yabancı türlerinin doğal olarak yetiştiği yörede, yani Yakınoğu’da aranmalıdır. Suriye çölünün kuzeyindeki sulak bölge, Anadolu ve İran yaylaları, koyun, keçi, sığır ve domuzun yaşama alanlarıydı” diyerek, yapılan araştırmaların uygarlığın belirli bir bölgede gelişip oradan yayılmadığını ortaya koyduğuna işaret etmektedir. Uygarlık Yakınoğu’da en az üç bölgede belirmiştir. Bu bölgeler, Zagros dağlarının batı yamaçları ile yöredeki vadiler, Mezopotamya’nın Türkiye sınırları içindeki dağlık bölge ve Güney Anadolu yaylalarıdır. Robert Braidwood (1995:136) da “çekirdek bölgeler” kuramında İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Filistin’in dağlık yörelerine doğru uzanan yağışlı otlakların bulunduğu dağ etekleri ve yamaçlarını merkez alır. Braidwood’a göre; “yeni uygarlık deneyleri önce burada başlar. Her iki deney de burada tuttu. Bizim bugün benimsediğimiz gelenekler, besin üretimi ve uygarlık eski çağlarda yakın doğudaki uygarlığa dayanmaktadır.”

Evrım biyoloğu ve fizyolog gözüyle insanlık tarihini araştıran Diamond (1997) yenilerde kaleme aldığı kitabında Fırat ve Dicle vadisini, “öyle bir vadiydi ki, daha sonraları tarlalara ekilip ürünleri alınan buğday ve arpa burada yabancı olarak yetişiyordu. Ketene benzer bitkiler, kıyafetlerin üretilmesine olanak sağlıyordu. Ayrıca evcilleştirilebilir türde birçok memeli yaşıyordu; koyunlar, keçiler, sığırlar. Tarım bir kere doğunca ve hayvanlar evcilleştirilince uygarlığa kadar uzanan bir süreç başladı”, diye tanımlayarak uygarlığın gelişiminde iklim ve coğrafyanın çok önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır. (Gürer, 1998:21)

Yakınoğu’da ilk kez ortaya çıkan neolitik toplumlar, eski devirde hiç bilinmeyen kap-kacak yapma kimyasını, ekmek pişirme ve bira mayalandırma biyokimyasını, dokuma tekniğini, tarım tekniğini ve benzeri yöntemleri kendinden önceki toplumların oluşturduğu birikime ilave ettiler. Bu katkı her toplumda farklı, o topluma özgü bir yolla kuşaktan kuşağa geçmiş, yaşam kültürünü zenginleştirmeye devam etmiştir. Örneğin; “her neolitik toplumda evrensel olan çömlekçilik bilgisi yoktu. Fakat ne kadar neolitik toplum varsa o kadar çok

geleneksel çömlekçilik yöntemi vardı. Hatta, bu gelenekler bize aynı konuda yapılmış çeşitlemeler gibi görünse de bu farklı geleneksel yöntemleri kuşaktan kuşağa geçiren kadınlar çömlekçilikteki ana konu ile ana konuya yapılan ve zorunlu olmayan eklentileri güçlkle ayırt edebilmişlerdir. Barbar toplumların bilimin pratik teknik kurallarına, muhakkak ki sonuca hiçbir olumlu etkisi olmayan boş ayin ve afsun sözleri kümesi karıştırılmıştır. Hatta, aydın ve yüksek derecede uygarlaşmış Yunanlılar bile, hala pişirilirken toprak kapları çatlatan bir cinden korkuyorlar, bu nedenle onu kaçırmak için fırınlara çirkin bir Gorgon - Yunan mitolojisinde kendisine bakanları taş haline getirdikleri, saçları canlı yılanlar biçiminde olduğu söylenen kadın cin - maskesi asıyorlardı (Childe, 1990:49).

Bugün çömlekçiliğin nerede, tam olarak ne zaman başladığına dair elimizde bir bulgu yoktur. Aksine yapılan araştırmalar çömlekçiliğin belli bir yerde başlayıp yayılmadığını - tıpkı medeniyetlerin birbirlerinden habersiz benzer kültürleri geliştirdiği - gibi ayrı ayrı bölgelerde, değişik zaman dilimlerinde geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu koşullarda seramik sanatının orijinini herhangi bir ırka, kültüre veya ülkeye ait kılmak pek mümkün sayılmaz. Kimi kültürlere çömlekçilik daha geç girmiş, kimisinde ise daha hızlı teknolojik ve estetik gelişme olanağı bulmuştur. Kimi kültürlerde boyalı çanak evresine girilirken, aynı zaman diliminde, başka kültürlerde çömlekçilik çok daha basit ve kaba olarak yapılıyordu ve hatta çanak çömlek yapma düşüncesi bile gelişmemiştir. Tarım ve hayvancılığın getirdiği ürün bolluğu ile kentleşmenin artışı, iş bölümü ve uzmanlaşma, beraberinde artı ürünü değış-tokuş aşamasına getirince, ticaretle mal alışverişi çömlekçilik geleneğinin yayılmasını sağlamıştır. Bu iki şekilde olmuştur; birinci neden, bir kültürde üretilen kap-kacağın başka bir kültüre ticaret vasıtasıyla mal olarak geçmesiydi. İkinci neden, çömlekçilik yapan zanaatkarların bir toplumdan öbür topluma, geçimlerini sağlamak amacıyla gezmeleri ve doğal olarak çömlek üretim teknolojisi ve geleneklerini taşımalarıdır.

Seramik bir yerleşik düzen objesidir. Bunu iki temel nedene dayandırmak mümkündür;

1. Artı ürün bolluğu

Ziraatın başlangıcıyla insan belli bir yere - en azından o yöre verimsizleşinceye kadar- yerleşmek, kendine mekan tutmak durumunda kalmıştır. Bu seçim onun yaşam kültüründe de, beslenmeden barınmaya kadar büyük değişiklikler getirmiştir. Tarımla beraber insan, toplayıcılıkta olduğu gibi tamamıyla doğanın esiri olmaktan kurtulmak, eskiye göre bol miktarda yaşamı için gerekli besin kaynağı sağlamaktaydı. Hububatların ehilileştirilmesi büyük bir buluştu. Çünkü hububatlar, besinin çok zor bulunduğu kış dönemlerinde kullanılabilirdi. Dolayısıyla hububat türü bitkiler evcilleştirildiğinde önce “depolama” ihtiyacı ortaya çıktı. Aynı zamanda hububat türü bitkiler pişirilerek yenilmesi gereken besinlerdir. Bu da “pişirme” ihtiyacını doğurdu (Hodges, 1964:35). İnsanların o zamana dek kullandıkları su kabağı, sepet, ağaçtan oyma kaplar pişirme işlemi için hiç uygun sayılmazdı. Gerçi yere kazdıkları çukurlarda yaktıkları ateş üstünde et benzeri yiyeceklerini pişirebiliyorlardı, ama suyla pişecek bir besin için yeni bir şeyler, yeni teknikler bulmaları gerekiyordu. Pişikten sonra sertleşip geri dönüşü olmayan, ateşe dayanıklı seramik malzemenin ya tesadüfen bir kaza eseri sonucu, ya da belirli gözlemlerden sonra fark edilmesiyle insan, artık kendi ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir araç bulmuştu. Kilden yapılmış çanak-çömlek kısa zamanda insanın yaşam kültürünü zenginleştirmekle kalmadı, onun yaşam koşullarının daha sağlıklı olmasını sağladı, Dinsel ritüellerine katkıda bulundu. Yerleşik düzen seramiğe ihtiyaç duyacak ekonomik ve sosyal koşulları yarattı.

2. Teknik zorunluluk

Seramik kap-kacak üretimi teknik açıdan da yerleşikliği gerektirir. Çünkü seramik üretimi, o zamanın koşullarında yoğun emek ve uzmanlık gerektiren bir üretim teknolojisidir. Hammaddenin bulunması, hazırlanması, şekil verilmesi, kurutulması ve pişirilmesi gibi oldukça karmaşık ve birbirine bağlantılı bir süreci içerir. Aynı zamanda üretimin hasarlı olmaması için sürekli bir dikkat ister. Geçimini doğada hazır bulduklarını avlayıp, toplayarak sağlayan, bu yüzden de besin bulmak için sürekli yer değiştiren göçebe insan toplulukları için zor ve

anlamsız bir işti seramik. Ayrıca bulabildikleri yiyecekler kendilerine ancak yetiyordu. Su kabağı, hayvan derisi veya ağaçtan yaptıkları kaplar işlerini görüyordu. Seramiğe ihtiyaç duyacak kültürel gelişmişlik seviyesinde değildiler.

Neolitik kültürün sonlarına doğru işbölümünün artıp, çarkın bulunmasıyla çömlek üretimini kadının elinden alan erkek çömlekçiler her ne kadar gezici olarak sanatlarını icra etseler de, sonuçta bu hizmetlerini yine yerleşik bir topluluğa veriyorlardı. Çömlekçilik bir göçebe kültür ürünü değildir.

Seramiğin, yerleşik kültürün bir ürünü olması bazı araştırmacıların, çömlekçiliği Paleolitik/yabanıl çağdan, Neolitik/barbarlık çağına geçişin bir göstergesi olarak yorumlamalarına sebep olmuştur. Amerikalı etnograf ve tarihçi Lewis Morgan, *Ancient Society* (1877) isimli kitabında insanlığın tarih öncesi döneminin bir sınıflamasını yapmış ve onu sosyolojik açıdan yabanıllık, barbarlık ve uygarlık diye üçe ayırmıştır. Barbarlığın aşağı aşamasını da çömlekçiliğin sahneye çıkışıyla başlatmıştır. Marksist felsefenin kuramcılarında Engels (1884) de toplumsal evrim çözümlemesinde Morgan'ın bu görüşünü benimser. "Balçıktan yaratma fikrinin insanın kafasında yer etmesi toplumda çömlekçiliğin üremesi ile mümkün olabilirdi. Çömlekçilik ise vahşet çağının kapanıp barbarlık çağının açıldığı gün başlamıştır. Geleneklerin "Adem" i çömlekçiliğin yarattığı barbarlık konaklarından birine uyabilir" (Kıvıçıklı, 1996:55). Bu görüş 20. Yüzyıl başlarında tarih öncesini yorumlamada hakim olan düşünceydi. Arkeolojinin önemli isimlerden Neolitik Devrim görüşünü ortaya atan Gordon Childe da Neolitik kültürü tanımlamada Morgan'ın çömlekçilik ölçütünün kullanılabileceğini savunmaktaydı. Ancak 1950'li yıllardan sonra yapılan kazılarda, Kıbrıs, Ürdün, Irak ve Pakistan'da neolitik kültür içinde tanımlanabilecek, tahıl üretiminin yapıldığı, hayvanların evcilleştirildiği fakat çömlekçiliğin olmadığı dönemler bulgularıyla ortaya çıkarılmıştır.

Mortimer Wheeler, Childe'in (1994:10) *Toplumsal Evrim* kitabının sonraki basımlarının birinin önsözünde, çömlekçilik ile yiyecek üretimi arasındaki ilişkiyi, genel bir ilkenin cephesi olmaktan

çok, yerel bir sorun olarak görür. Mellaart (1998:58) da Anadolu ve Irak'ta yaptığı kazılardaki bulgulara göre neolitik kültürün başlangıç evresini “keramikli-keramiksiz” olmak üzere ikiye ayırır ve “M.Ö.7000’ler de Carmo gibi bazı kültürler çanak-çömlek geleneği olan ilk bağımsız İran özeklerinin geliştiği kesinlikle saptanmıştır” der.

Neolitik kültürlerin ilk örneklerinin görüldüğü Yakın doğuda kimi yerleşimlerde tarım ve hayvancılığa geçilmesine rağmen hemen bir çömlekçilik geleneği oluşmadığı anlaşılmaktadır. Çömlekçilik geleneği başlangıçta, farklı bölgelerdeki yerleşimlerde, o bölgenin kültürel değişkenlerine paralel olarak kendine özgü ortaya çıkmış, zamanla kültürel etkileşimlerin artmasıyla bazı tarzlar belli bölgelerde benimsenmiştir. Bazen de aksine kültürler birbirlerinden etkilenmeden kendi geleneklerini devam ettirmişlerdir.

Tüm bu bulguların ışığı altında çömlek yapımını, neolitik kültüre geçişin bir ölçütü olarak saymamız zor olabilir ama yine de çömlekçiliğin neolitik kültür geleneği olduğu açıktır. Yerleşik düzenin olmadığı yerde çömlekçilikten söz edemeyiz. Ayrıca kentleşmenin artışıyla beraber toplumsal talepler doğrultusunda çömlek yapımının hızla yaşam kültürünün içine girdiğini, arkeolojik kazılardan ele geçen bulgular bizlere gayet iyi anlatır.

KAYNAKÇA

- BRAIDWOOD,Robert J.** **Tarih Öncesi İnsan**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- CHILDE, Gordon V..** **Toplumsal Evrim**. Beşinci Baskı, Çeviren: Cemal Balcı. İstanbul, Alan Yayıncılık, 1994.
- CHILDE, Gordon V..** **Tarihte Neler Oldu**.Beşinci Baskı, Çeviren: Mete Tunçay ve Alaaddin Şenel, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1994.
- DIAMOND, Jared,** “Guns, Jerms and Stell”. **The Fast of Human Society**, California, Norton Company Publishing, 1997.
- Engels, Frederic,** **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Onuncu Baskı, Çeviren Kenan Somer. Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- GÜRER, Turgut.,** “Silahlar Mikroplar ve Çelik”. **Cumhuriyet Bilim ve Teknik**, 6 Haziran 1998.
- HODGES, Henry,** **Techology in The Ancient World**. Allen Lane The Penguin Press, 1964.

KIVILCIMLI, Hikmet,

Tarih Tezi. Dördüncü Basım,
İstanbul, Diyalektik Yayınları,
1996.

MELLAART, James,

**Yakındoğu'nun Eski
Uygurlıkları.** Çeviren: Bilgi
Altınok. İstanbul, Arkeoloji ve
Sanat Yayınları, 1988.

MELLAART, James,

**The Neolithic of The Near
East.** London, Thames and
Hudson Ltd.,1981.